

**VALUING
NATURE
PROGRAMME**

Rhannu Straeon, Rhannu Casgliadau: Gwerthfawrogi Bioamrywiaeth yng Nghymru

Adroddiad gan Poppy Nicol

Cyflwynydd: Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd/National Museum Cardiff, Amgueddfa Cymru/National Museum of Wales.

Cartref: Sefydliad Ymchwil Mannau Cynaliadwy, Prifysgol Caerdydd.

Sustainable Places
Research Institute
*Sefydliad Ymchwil
Mannau Cynaliadwy*

Crynodeb Gweithredol

Nod rhaglen ymchwil *Gwerthfawrogi Natur* yw deall cymhlethdodau'r amgylchedd naturiol yn well a'u cynrychioli'n well wrth wneud penderfyniadau. Mae'r adroddiad hwn yn cyflwyno canfyddiadau un o leoliadau *Gwerthfawrogi Natur 2017/18* a ariannwyd gan *Gyngor Ymchwil yr Amgylchedd Naturiol* fel rhan o raglen ymchwil *Gwerthfawrogi Natur: Rhannu Straeon, Rhannu Casgliadau*.

Fel partneriaeth rhwng *Prifysgol Caerdydd* ac *Amgueddfa Cymru-National Museum Wales (AC)*, mae dau brif nod i'r lleoliad hwn. Y cyntaf yw ymchwilio i'r ffyrdd y gall casgliad botaneg economaidd a gweithgareddau cysylltiedig *Amgueddfa Cymru* **wella dealltwriaeth a gwerthfawrogiad cymdeithas o fioamrywiaeth**. Yr ail yw ymchwilio i'r ffyrdd y gall casgliad botaneg economaidd a gweithgareddau cysylltiedig *Amgueddfa Cymru* fynd i'r afael â **dyletswydd gyhoeddus Amgueddfa Cymru o ran llesiant** yn unol â Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015. Mae'r nodau hyn yn cyfrannu at yr ymrwymadau sy'n rhan o Weledigaeth AC: **ffynnu, profi, dysgu, cymryd rhan**.

Er mwyn mynd i'r afael â'r nodau craidd hyn, mae gan y lleoliad dri amcan: yn gyntaf, ymchwilio i'r casgliad botaneg economaidd presennol gan weithio'n agos gyda thîm Botaneg *Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd*; yn ail, cynnal ymgynghoriad cyhoeddus a chyd-gynhyrchu fframwaith ar gyfer gwerth gyda chyfranogwyr sy'n cysylltu gwerth â diddordebau a dewisiadau rhanddeiliaid; ac yn drydydd, ystyried sut y gall casgliadau botaneg economaidd gynyddu gwerth yn strategol mewn cymdeithas drwy weithgareddau ac arloesedd yn y dyfodol.

Mae'r lleoliad yn defnyddio dull gweithredu integredig a chyfannol sy'n golygu bod gwerth amgylcheddol, economaidd, cymdeithasol a diwylliannol gwasanaethau ecosystem yn cael ei ystyried. O dan y dull hwn, deallir bod gwerth yn golygu buddiannau natur i gymdeithas - gan gynnwys dimensiynau ariannol ac anariannol a bod gwasanaethau ecosystem yn golygu'r buddiannau niferus ac amrywiol y mae'r amgylchedd naturiol yn eu cynnig i bobl.

Mae rhan gyntaf yr adroddiad hwn yn rhoi trosolwg o gasgliad botaneg economaidd presennol AC. Mae rhan dau yn ystyried pam mae'r casgliad yn bwysig i Gymru a chenedlaethau'r dyfodol. Mae rhan tri yn cyflwyno'r dull methodolegol a ddefnyddiwyd. Mae rhan pedwar yn cyflwyno canfyddiadau'r ymgynghoriad cyhoeddus. Gan ddefnyddio'r canfyddiadau, mae rhan pump yn nodi'r potensial ar gyfer arloesedd sy'n cynyddu gwerth cymdeithasol yn strategol o fewn casgliadau botaneg economaidd a bio-ddiwylliannol mewn amgueddfeydd yn gyffredinol. Daw pedair thema allweddol i'r amlwg: **ymchwil, dysgu, curadu a digido**.

Cyflwyniad

Mae'r adroddiad hwn yn seiliedig ar y lleoliad *Gwerthfawrogi Natur gan Gyngor Ymchwil yr Amgylchedd Naturiol* a gwblhawyd gan Dr Poppy Nicol rhwng mis Tachwedd 2017 a mis Mawrth 2018. Fel prosiect cydweithredol rhwng *Ysgol Gwyddorau Cymdeithasol Prifysgol Caerdydd* (sefydliad cartref) ac *Amgueddfa Cymru-National Museum Wales (AC)* (sefydliad lletyol), mae'r lleoliad yn ceisio gwella dealltwriaeth o'r ffordd y gall *Amgueddfa Cymru* gynyddu gwerth cymdeithasol y casgliad botaneg economaidd yn strategol drwy weithio mewn ffordd ryngddisgyblaethol.

Mae dau nod craidd i'r lleoliad. Y cyntaf yw ymchwilio i'r ffyrdd y gall casgliad botaneg economaidd a gweithgareddau cysylltiedig *Amgueddfa Cymru* **wella dealltwriaeth a gwerthfawrogiad cymdeithas o fioamrywiaeth** (lle deallir bod gwerth yn cyfeirio at fuddiannau natur i gymdeithas - gan gynnwys dimensiynau ariannol ac anariannol). Yr ail yw ymchwilio i'r ffyrdd y gall casgliad botaneg economaidd a gweithgareddau cysylltiedig *Amgueddfa Cymru* **fynd i'r afael â dyletswydd gyhoeddus Amgueddfa Cymru o ran llesiant** yn unol â Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015.

Er mwyn mynd i'r afael â nodau hyn, mae gan y lleoliad dri amcan. Yn gyntaf, ymchwilio i'r casgliad botaneg economaidd presennol a llunio **trosolwg o'r Casgliad**. Yn ail, hwyluso gwaith i gyd-gynhyrchu **fframwaith ar gyfer gwerth** sy'n cysylltu gwerth â diddordebau a dewisiadau rhanddeiliaid drwy ymgynghoriad cyhoeddus. Yn drydydd, defnyddio'r fframwaith ar gyfer gwerth i ystyried sut y gall casgliadau botaneg economaidd gynyddu gwerth yn strategol ar gyfer cymdeithas drwy weithgareddau yn y dyfodol ar ffurf cyfres o **fentrau arloesol**. Fel canlyniad, mae'r adroddiad hwn yn cefnogi dealltwriaeth *Amgueddfa Cymru* o'r ffordd y gall gweithgareddau yn y dyfodol mewn perthynas â'r casgliad botaneg economaidd ddatblygu dealltwriaeth a gwerthfawrogiad cymdeithas o fioamrywiaeth a mynd i'r afael â dyletswydd llesiant yr Amgueddfa.

Mae canfyddiadau'r gwaith hwn yn dangos sut y gall adfywio gwaith ymchwil a churadu mewn perthynas â'r casgliad botaneg economaidd a buddsoddi mewn dysgu a digido helpu i gyflawni'r pedwar ymrwymiad sy'n rhan o Weledigaeth AC: **ffynnu** (gweithredu fel stiwardiaid ein treftadaeth ddiwylliannol a naturiol ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol yng Nghymru); **profi** (adrodd straeon ysbrydoledig drwy arddangosfeydd a digwyddiadau); **dysgu** (hyrwyddo dysgu gydol oes a dealltwriaeth y cyhoedd o iechyd a lles) a **chymryd rhan** (cynnwys pobl a chymunedau yn y broses o lywio ein gwaith a chymryd rhan ynddo a datblygu rhwydweithiau partneriaeth a chydweithrediadau cynaliadwy, effeithiol).

Rhan 1

1.1. Amgueddfa Cymru Casgliad Botaneg Economaidd

Mae **botaneg economaidd** yn cyfeirio at grŵp o blanhigion sydd â budd cymdeithasol cydnabyddedig. Mae hyn yn cynnwys **planhigion meddyginiaethol, cynhyrchion bwyd, llifynnau, tannin, gymiau, resinau, ffibrau a phren**. Mae casgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru* yn cynnwys dros 5,500 o sbesimenau seiliedig ar blanhigion, ynghyd â 12,000 o sbesimenau coed. Ymhlith y categorïau yn y casgliad mae planhigion meddyginiaethol; cynhyrchion bwyd; llifynnau a thannin; gymiau, resinau a ffibrau; a hadau.

Mae casgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru* wedi cael ei ddatblygu'n raddol ers i *Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd* gael ei sefydlu yn 1905. Mae'n cynnwys sbesimenau o bob cwr o'r byd, gyda nifer sylweddol yn dod o India, De-ddwyrain Asia a Dwyrain Affrica. Cafodd sbesimenau'r casgliad eu casglu gan guraduron botaneg a phobl eraill sy'n ymddiddori mewn planhigion, a chafodd hefyd ei gaffael o erddi botanegol a chlybiau cyfnewid gan gynnwys *Gerddi Botaneg Brenhinol Kew; Gerddi Addysgol Singleton a Gerddi Botaneg Parc Singleton, Abertawe; Parc y Rhath, Caerdydd; Y Gymdeithas Gerddi Alpaidd, Cyfnewidfa Fotanegol Watson; Clwb Cyfnewid Botanegol Ynysoedd Prydain; Bridfa Blanhigion Cymru a Gorsaf Fotaneg Amaethyddol Ryngwladol Caergrawnt*. Daeth llawer o'r sbesimenau i'r Amgueddfa yn yr 1920au a'r 1930au pan oedd Prydain yn chwilio am ddeunyddiau crai newydd er mwyn datblygu masnach a diwydiant. Ers yr 1970au, mae'r rhan fwyaf o'r caffaeliadau wedi cael eu casglu ar gyfer arddangosfeydd penodol yn *Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd*. Yn 2007, caffaelodd *Amgueddfa Cymru* Gasgliad Materia Medica a roddwyd ac a gatalogwyd gan yr Athro Terence Turner (*Adran Fferylliaeth a Gwyddorau Fferyllol Prifysgol Caerdydd*).

Caiff y casgliad botaneg economaidd a Chasgliad Materia Medica eu rheoli gan y tîm Botaneg yn yr Adran Gwyddorau Naturiol yn *Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd*.

Lluniau o'r chwith i'r dde, gyda'r cloc: Sbesimenau o Gasgliad Materia Medica Terence Turner a chasgliad botaneg Amgueddfa Cymru: sorgwm a chansen siwgr.

1.2. Beth yw Botaneg Economaidd?

Mae planhigion wedi bod yn hanfodol i iechyd a lles pobl drwy gydol hanes, boed hynny fel meddyginiaeth, bwyd, ffabrig, deunyddiau adeiladu neu danwydd. Mae amaethu, dosbarthu, masnachu a defnyddio planhigion a datblygu cynhyrchion seiliedig ar blanhigion wedi cefnogi iechyd a lles cymunedau – boed fel meddyginiaeth, bwyd, ffabrig neu danwydd.

Mae planhigion ac economïau seiliedig ar blanhigion wedi ysgogi symudiad byd-eang pobloedd, datblygiad llwybrau masnach a thwf economïau ymhellach ym mhob cwr o'r byd. Yn wir, gwnaeth tyfu a nwyddháu planhigion a chynhyrchion seiliedig ar blanhigion atgyfnerthu pŵer cenedlwadwriaethau ac ymerodraethau (Brockway 1979; Livingstone 2013). Roedd meithrin gwybodaeth am gnydau bwyd brodorol, planhigion porthi, cynhyrchion coed, planhigion ffibr a phlanhigion meddyginiaethol yn ffactor allweddol a ysgogodd y broses o wladychu a thwf ymerodraethau (Reveal 1992).

Fel y nodir gan Pleasant (2014), roedd planhigion yn gwneud mwy na diwallu anghenion economaidd uniongyrchol. Roedd y gwaith o gasglu deunydd bio-ddiwylliannol yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn seiliedig ar hybu ffyniant imperialaidd a dinasyddiaeth imperialaidd. Yn ôl Mackay (1996:39), roedd gwaith y casglwyr yn rhan o ymdrech ehangach yng nghyfnod cynnar diwydiannu i gyfundrefnu ac ad-drefnu asesiadau o'r byd y tu hwnt i'r byd Gorllewinol er mwyn symleiddio'r broses o fanteisio ar adnoddau. Gwnaeth systemau dosbarthu alluogi gwladychiaethwyr i 'hawlio' adnoddau botanegol (Pleasant 2014:247) wrth i ddulliau dosbarthu ddisodli gwybodaeth draddodiadol am blanhigion, gan ddileu enwau planhigion brodorol a thresmasu ar hawl a rheolaeth y Brodorion dros eu hadnoddau naturiol (Pleasant 2014:245). Gwnaeth botaneg economaidd, gyda'i phwyslais ar ddeunyddiau crai planhigion, wedi'u prosesu gan lafur dynol, sicrhau lle'r system hon mewn amgueddfeydd (Cornish a Nesbitt 2014:276). Fodd bynnag, mae'n bosibl nad yw defnyddio planhigion er iechyd a lles cymunedau o reidrwydd yn gyfystyr â chamfanteisio.

1.3. Casgliadau Bio-ddiwylliannol

Yn fwy diweddar, mae casgliadau botaneg economaidd yn cael eu hailystyried a'u hailddechongli fel **casgliadau bio-ddiwylliannol**. Yng nghanol diddordeb cynyddol mewn bywoliaethau cynaliadwy a mathau o wybodaeth ecolegol leol (Pleasant 2014:245), dywedir bod casgliadau bio-ddiwylliannol yn adnoddau cyfoethog o ddata ethno-fiolegol a threftadaeth ddiwylliannol (Salick, Konchar a Konchar 2014:12). Mae Dierig et al (2014:116) yn awgrymu bod ethnofioleg wedi newid o fod yn ddisgrifiadol yn bennaf, neu'n adnodd ar gyfer bio-archwilio gan bartïon allanol, i fod yn ddisgyblaeth a ddefnyddir i wella'r cymdeithasau y mae'n gweithio ynddynt.

Yn ôl y Gweithgor Ethnofioleg (2003), mae casgliadau bio-ddiwylliannol yn cynrychioli cydberthnasau dynamig ymhlith pobloedd, biota, ac amgylcheddau. Mae casgliadau bio-ddiwylliannol yn cynnwys: sbesimenau'r llysieufa a'r sylariwm a sbesimenau sŵolegol; rhannau o blanhigion ac anifeiliaid heb eu prosesu sy'n ddefnyddiol yn economaidd; cynhyrchion a phrosesau planhigion ac anifeiliaid; deunyddiau ethnograffig ac arteffactau diwylliannol; casgliadau DNA; casgliadau byw; deunyddiau palaeo-ethnofotanegol a sŵolegol; dogfennaeth fio-ddiwylliannol. Mae rhai ymchwilwyr yn awgrymu bod casgliadau bio-ddiwylliannol o ddiddordeb cynyddol i ymchwilwyr ac ysgolheigion mewn amrywiaeth eang o ddisgyblaethau o ethnofotaneg i hanes dylunio, yn ogystal â chymunedau amrywiol churaduron amgueddfeydd ledled y byd (Mobile Museum 2018).

Rhan 2

2.1 Pam mae Botaneg Economaidd a Chasgliadau Bio-ddiwylliannol yn bwysig?

Mae tîm Botaneg *Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd* yn cydnabod i raddau helaeth bod y casgliad botaneg economaidd yn adnodd defnyddiol ar gyfer ennyn diddordeb y cyhoedd mewn botaneg drwy ddysgu ac estyn allan.

•**Adnodd ar gyfer ennyn diddordeb** I rai aelodau o'r tîm Botaneg, mae'r casgliad botaneg economaidd yn borth i fyd botaneg. Er enghraifft, disgrifir y casgliad botaneg economaidd fel “rhywbeth a all fod yn adnodd gwyb i estyn allan, gan ein galluogi i siarad â'r cyhoedd am blanhigion a phwysigrwydd planhigion.” Meddai'r tîm, “mae'n ddefnyddiol i bobl weld sut y gellir defnyddio planhigion...mae'n helpu i esbonio perthnasedd planhigion.” Hefyd, mae gan y casgliad werth pragmatig fel adnodd ar gyfer ennyn diddordeb. Mae'r casgliad yn cynnwys amrywiaeth o wrthrychau 3D ‘cadarn’ y gellir eu trin a'u trafod, gan wneud y casgliad yn arbennig o ddefnyddio ar gyfer gweithgareddau estyn allan – “daw allan yn ystod diwrnodau agored...mae'n ysbrydoli pobl.”

•**Adnodd y gorffennol?** Cafodd y rhan fwyaf o sbesimenau casgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru* eu caffael ar ddechrau'r ugeinfed ganrif. Yn y cyfnod hwn, roedd casgliadau botaneg economaidd yn gyffredinol yn canolbwyntio ar gasglu ac arddangos sbesimenau o leoedd a oedd yn bell i ffwrdd ac, i'r rhan fwyaf o'r cyhoedd, yn anghyfarwydd. Mae rhan helaeth o sbesimenau'r ugeinfed ganrif sydd yn y casgliad yn cynnwys cynydu nwydd fel coco, coffi, cotwm a rwber. Fel y dywed y tîm, mae'r casgliad yn cynnwys “planhigion o bwys economaidd...pethau y gallwn fanteisio arnynt yn economaidd.” Mae hefyd yn cynnig cipolwg ar hanes cynhyrchu a masnach o ganlyniad i'r amrywiaeth eang o gynydu nwydd sydd wedi'u caffael o bedwar ban byd. Mae'r tîm Botaneg wedi disgrifio'r eitemau a gaffaelwyd yn fwy diweddar fel pethau a gasglwyd ar sail “ad-hoc”. O'r 1970au ymlaen, roedd y gwaith cadglu yn canolbwyntio ar gaffael eitemau ar gyfer arddangosfeydd penodol fel arddangosfa *'Bîns ar Dost'* (2013). Er bod anghytuno ynghylch p'un ai term y gorffennol yw “botaneg economaidd”, y gellir amau ei berthnasedd i'r oes sydd ohoni, mae'r tîm Botaneg o'r farn bod y casgliad yn dal i fod yn adnodd pwysig i genedlaethau'r presennol a'r dyfodol ond bod angen ei ddatblygu a'i ddiweddarau.

•**Adnodd ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol?** O sgysiau â thîm Dysgu *Amgueddfa Cymru*, awgrymir bod angen ymchwilio ymhellach i fywgraffiadau gwrthrychau sbesimenau a gaffaelwyd, yn ogystal â bywgraffiadau casglwyr a dulliau casglu. Mae barn rhanddeiliaid allanol, gan gynnwys y rhai a gymerodd ran yn y gweithdai a gynhaliwyd fel rhan o'r lleoliad hwn, yn tynnu sylw at yr angen am ddigideiddio. Ar hyn o bryd, mae'r rhan fwyaf o'r tîm Botaneg o'r farn mai prif rôl y casgliad botaneg economaidd yw ennyn diddordeb ac addysgu. Drwy weithgareddau dysgu ac estyn allan, gall y casgliad helpu'r cyhoedd i werthfawrogi a deall rôl hanfodol planhigion mewn cymdeithas a'r bygythiadau cyfoes sy'n wynebu bioamrywiaeth. Mae ganddo hefyd y potensial i helpu pobl i ddeall gwerth planhigion drwy gydol hanes ac ysbrydoli cenedlaethau'r dyfodol. Er bod y casgliad botaneg economaidd yn sicr yn gasgliad o bwys hanesyddol, mae hefyd yn cynnwys gwybodaeth a allai fod yn arwyddocaol yn y dyfodol. Mae'r adran ganlynol yn ystyried sut mae gan y casgliad botaneg y potensial i wneud y canlynol: **1. helpu pobl i werthfawrogi a deall bioamrywiaeth; 2. cefnogi'r broses o gyflawni dyletswydd gyhoeddus Amgueddfa Cymru mewn perthynas â lles; 3. cyfrannu at gyflawni'r Ymrwymadau sy'n rhan o Weledigaeth Amgueddfa Cymru: ffynnu, dysgu, profi a chymryd rhan.**

2.2 Bioamrywiaeth amaethyddol a Botaneg Economaidd

Mae bioamrywiaeth amaethyddol yn derm eang sy'n cynnwys pob elfen o amrywiaeth fiolegol sy'n berthnasol i fwyd ac amaethyddiaeth, a phob elfen o amrywiaeth fiolegol sy'n ffurfio'r ecosystemau amaethyddol, a elwir hefyd yn amaeth-ecosystemau: amrywiaeth ac amrywioldeb anifeiliaid, planhigion a micro-organebau, ar lefelau genetig, rhywogaeth ac ecosystem, sy'n angenrheidiol er mwyn cynnal gweithrediadau allweddol yr amaeth-ecosystem, ei strwythur a'i phrosesau.” (Confensiwn yr UE ar Amrywiaeth Fiolegol 2010)

Ar hyn o bryd, mae'r ffaith bod llawer mwy o rywogaethau'n diflannu yn fygythiad i fioamrywiaeth amaethyddol. Yn fyd-eang, amcangyfrifir bod adnoddau genetig cnydau yn diflannu ar gyfradd o 1-2% y flwyddyn (Shand 1997). Mae rhwng 25% a 33% o holl rywogaethau planhigion mewn perygl o ddiflannu (Dierig et al. 2014:107). Heddiw, tua 30 o gnydau sy'n diwallu 95% o anghenion egni bwyd bodau dynol, ac mae pedwar ohonynt (reis, gwenith, corn a thatws) yn cyfrif am fwy na 60% o gymeriant egni (Sefydliad Bwyd ac Amaeth 2015). Ond eto mae mwy na 5,000 o rywogaethau planhigion wedi cael eu hamaethu a'u tyfu fel cnydau bwyd (ETC 2009:10). Yn wir, amcangyfrifir bod 250-300,000 o rywogaethau planhigion a all fod yn fwytadwy yn y byd (Sefydliad Bwyd ac Amaeth 2018). Gall bioamrywiaeth ac amrywiaeth genetig amaethyddol gael eu cefnogi drwy warchod cymunedau planhigion naturiol a thyfu amrywiaeth ehangach o gnydau ar gyfer bwyd, tanwydd, ffibr a meddyginiaeth.

Bioamrywiaeth amaethyddol yw canlyniad rhyngweithio ymhlith adnoddau genetig, yr amgylchedd ac arferion ffermio dros filenia. Mae bioamrywiaeth amaethyddol yn cynnwys y dimensiynau canlynol:

1. **Adnoddau genetig** ar gyfer bwyd ac amaethyddiaeth;
2. Elfennau o fioamrywiaeth sy'n cefnogi **gwasanaethau ecosystemau**;
3. Ffactorau abiotig;
4. Dimensiynau economaidd gymdeithasol a diwylliannol.

Er bod bioamrywiaeth economaidd yn cyflawni rôl allweddol o ran bwydo a maethu pobl (Shand 1997), yn fwy eang, mae bioamrywiaeth yn hanfodol er mwyn cynnal **gwasanaethau ecosystemau** a sicrhau bod modd **addasu i amodau sy'n newid** – gan gynnwys newid yn yr hinsawdd. Mae perthnasau gwyllt cnydau wedi esblygu yn unol â heriau amgylcheddol a gallent gynnig ymwrthedd i blâu a chlefyd yn ogystal â'r gallu i wrthsefyll newidiadau yn yr hinsawdd. Hefyd, ceir potensial pellach o ran priodweddau maethol rhywogaethau gwyllt neu rywogaethau nas tyfir yn aml.

- Mae **casgliadau planhigion** yn arbennig o bwysig mewn cyfnod pan mae bioamrywiaeth yn dirywio. Mae gan gasgliadau planhigion rôl gymdeithasol hollbwysig o feithrin dealltwriaeth a gwerthfawrogiad o **fioamrywiaeth** drwy godi ymwybyddiaeth y cyhoedd o'r canlynol:
- hanes y broses o **gynhyrchu, dosbarthu a masnachu** bwyd, ffibr, tanwydd a phorthiant;
- rôl planhigion yn y gwaith o gynnal **gwasanaethau ecosystemau**;
- y defnydd o blanhigion wrth **addasu i newidiadau mewn amodau** – gan gynnwys newid yn yr hinsawdd;
- sut mae planhigion yn cynnal **bywoliaethau** ac **iechyd a lles**.

Fel y nodir uchod, mae casgliadau planhigion, gan gynnwys botaneg economaidd, casgliadau bio-ddiwylliannol a chasgliadau'r llysieufa, yn cynnig cyfleoedd i feithrin **dealltwriaeth a gwerthfawrogiad o rôl bioamrywiaeth** ac o ran cefnogi **iechyd a lles**. Yn 2015, pasiodd Llywodraeth Cymru fframwaith deddfwriaethol cyntaf y DU sy'n cynnwys nodau iechyd a lles mewn cyfraith gwlad. Mae hyn yn cynnig cyfle unigryw i ailystyried ac ailwerthuso casgliad botaneg economaidd Amgueddfa Cymru.

2.3 Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) (2015)

Mae Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) (2015) yn nodi bod yn rhaid i 44 o gyrff cyhoeddus yng Nghymru, gan gynnwys Awdurdodau Lleol, y GIG, Gwasanaethau Tân ac Achub ac *Amgueddfa Cymru* gydweithio i gyflawni saith nod llesiant a phum ffordd o weithio. Bydd Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol yn cynghori'r gyrff cyhoeddus hyn ac yn asesu eu gwaith o ran cydymffurfio â'r Ddeddf. Yn ôl y Ddeddf, rhaid i bob corff cyhoeddus ymgymryd â datblygu cynaliadwy a ddiffinnir fel "[y] broses o wella llesiant economaidd, cymdeithasol, amgylcheddol a diwylliannol Cymru drwy weithredu" (Llywodraeth Cymru 2015:5). Mae'r Ddeddf yn amlinellu saith nod llesiant sy'n darparu fframwaith i gyrff cyhoeddus ar gyfer cyflawni nodau'r Ddeddf:

Ffigur 1. Nod Llesiant

Nod	Disgrifiad o'r nod
Cymru lewyrchus	Cymdeithas arloesol, gynhyrchiol, carbon isel sy'n cydnabod y terfynau sydd ar ymgyrchedd byd-eang ac sydd, o ganlyniad, yn defnyddio adnoddau mewn modd effeithlon a chymesur (gan gynnwys gweithredu ar newid yn yr hinsawdd); ac sy'n datblygu poblogaeth fedrus ac addysgedig mewn economi sy'n cynhyrchu cyfoeth ac yn cynnig cyfleoedd cyflogaeth, gan ganiatáu i bobl fanteisio ar y cyfoeth a gynhyrchir drwy gael gafael ar waith addas.
Cymru gydnerth	Cenedl sy'n cynnal ac yn gwella amgylchedd naturiol bioamrywiol gydag ecosystemau iach gweithredol sy'n cynnal cydnerthedd cymdeithasol, economaidd ac ecolegol ynghyd â'r gallu i addasu i newid (er enghraifft newid yn yr hinsawdd).
Cymru iachach	Cymdeithas lle mae llesiant corfforol a meddyliol pobl cystal â phosibl a lle deellir dewisiadau ac ymddygiadau sydd o fudd i iechyd yn y dyfodol.
Cymru sy'n fwy cyfartal	Cymdeithas sy'n galluogi pobl i gyflawni eu potensial ni waeth beth fo'u cefndir neu eu hamgylchiadau (gan gynnwys eu cefndir a'u hamgylchiadau cymdeithasol-economaidd).
Cymru o gymunedau cydlynus	Cymunedau atyniadol, hyfyw a diogel sydd â chysylltiadau da.
Cymru â diwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu	Cymdeithas sy'n hyrwyddo ac yn gwarchod diwylliant, treftadaeth a'r Gymraeg ac sy'n annog pobl i gyfranogi yn y celfyddydau, a chwaraeon a gweithgareddau hamdden.
Cymru sy'n gyfrifol ar lefel byd-eang	Cenedl sydd, wrth iddi wneud unrhyw beth i wella llesiant economaidd, cymdeithasol, amgylcheddol a diwylliannol Cymru, yn ystyried a allai gwneud peth o'r fath gyfrannu'n gadarnhaol at lesiant byd-eang.

2.4. Pum Ffordd o Weithio Gyda'n Gilydd

Mae Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn amlinellu pum ffordd o weithio er mwyn cyflawni'r saith nod llesiant.

Ffigur 2. Pum Ffordd o Weithio

Hirdymor	Integreiddi o	Cynnwys	Cydweithio	Atal
Pwysigrwydd sicrhau cydbwysedd rhwng anghenion tymor byr a'r angen am ddiogelu'r gallu i ddiwallu anghenion tymor hir hefyd.	Ystyried sut gall amcanion llesiant y corff cyhoeddus effeithio ar bob un o'r nodau llesiant, ar bob un o'u hamcanion eraill, neu ar amcanion cyrff cyhoeddus eraill.	Pwysigrwydd cynnwys pobl sydd â diddordeb mewn cyflawni'r nodau llesiant, a sicrhau bod y bobl hynny'n adlewyrchu amrywiaeth yr ardal maent yn ei gwasanaethu.	Gallai cydweithredu ag unrhyw berson arall (neu wahanol adrannau yn y corff ei hun) helpu'r corff i fodloni ei amcanion llesiant.	Sut gall gweithredu i atal problemau rhag digwydd neu waethygu helpu cyrff cyhoeddus i gyflawni eu hamcanion.

(Llywodraeth Cymru 2015:7)

Yn ôl melin drafod y *New Economics Foundation*, mae'r cysyniad o lesiant yn cynnwys dwy brif elfen: teimlo'n dda a gweithredu'n dda – mae teimladau o hapusrwydd, bodlonrwydd, mwynhad, chwilfrydedd ac ymgysylltiad yn nodweddiadol o rywun sy'n cael profiad cadarnhaol o'i fywyd. Yr hyn sydd yr un mor bwysig ar gyfer llesiant yw'r ffordd rydym yn gweithredu yn y byd (2008a:1). Mae Deddf 2015 yn cynnig cyfle pwysig i Gasgliadau *Amgueddfa Cymru* gael eu defnyddio mewn ffyrdd newydd sy'n cefnogi'r rhinweddau cadarnhaol a buddiol hyn i bobl Cymru.

Drwy adfywio'r gwaith sy'n gysylltiedig â'r casgliad botaneg economaidd, mae'n bosibl y gellir mynd i'r afael â phedair her allweddol y tynnodd Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol sylw atynt:

- **Newid hinsawdd** – canolbwyntio ar leihau allyriadau a mynd i'r afael â'u heffeithiau;
- **Newid economaidd** – addasu i economi sy'n addas ar gyfer y dyfodol;
- **Newid yn y boblogaeth** – mynd i'r afael â heriau a chyfleoedd poblogaeth sy'n heneiddio, cyfansoddiad ein cymunedau, sy'n newid, a phwysigrwydd y blynyddoedd cynnar a phrofiadau niweidiol yn ystod plentyndod;
- **Ymddieithriad dinasyddion** – hyrwyddo cyfranogiad cyhoeddus ac ymgyfraniad yn y broses benderfynu.

(Crynodeb o'r Cynllun Strategol Drafft, Comisiwn Cenedlaethau'r Dyfodol 2017:3).

2.5 Amgueddfa Cymru a Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) (2015)

Mae dyletswydd gyhoeddus ar bob corff cyhoeddus yng Nghymru i “wella llesiant cymdeithasol, economaidd, amgylcheddol a diwylliannol Cymru” (Llywodraeth Cymru 2015:1) a gweithio tuag at gyflawni'r saith nod llesiant. I *Amgueddfa Cymru*, mae Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol yn cyflawni rôl bwysig o ran cyfarwyddo gweithgareddau yn y dyfodol sy'n gysylltiedig â chasgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru*. Mae ganddi oblygiadau i gasgliadau bio-ddiwylliannol a chasgliadau botaneg economaidd eraill ledled y byd hefyd.

Datblygwyd gweledigaeth ***Amgueddfa Cymru*** o fewn fframwaith Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) (2015) wrth iddi gael ei llunio. Fe'i llywiwyd drwy ymgysylltu ac ymgynghori â staff, gwirfoddolwyr a rhanddeiliaid. Yn ei *Chynllun Gweithredol* (2018-2019), mae *Amgueddfa Cymru* yn cydnabod pedwar ymrwymiad allweddol er mwyn cyflawni saith nod Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru):

Ffynnu:

- Gwarchod ein treftadaeth ddiwylliannol a naturiol ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol yng Nghymru
- Ffynnu, cynnal ac amrywio ein hadnoddau;
- Datblygu ein harlwy o ran twristiaeth ddiwylliannol.

Profiad:

- Adeiladu a chynnal manau ffisegol a digidol croesawgar;
- Adrodd hanesion sy'n ysbrydoli drwy arddangosfeydd a digwyddiadau.

Dysgu:

- Meithrin sgiliau'r staff a'r bobl sy'n defnyddio ein gwasanaethau;
- Hybu dealltwriaeth y cyhoedd o iechyd a llesiant drwy raglenni a manau'r amgueddfa;
- Hyrwyddo a darparu addysg am oes.

Cyfranogi:

- Datblygu rhwydweithiau partneriaeth a chydweithrediadau effeithiol;
- Cynnwys pobl a chymunedau o ran llywio ein gwaith a chymryd rhan ynddo.

(Amgueddfa Cymru 2018:5)

Mae'r adran ganlynol yn cyflwyno'r dull methodolegol a ddefnyddiwyd yn ystod y lleoliad er mwyn ymchwilio i'r potensial sydd gan y casgliad botaneg economaidd presennol i gyfrannu at **ddyletswydd** llesiant *Amgueddfa Cymru* a'i **gweledigaeth** ar gyfer ysbrydoli pobl, newid bywydau a gwneud gwahaniaeth i Gymru.

Rhan 3

3.1 Dull Methodolegol

Fel yr amlinellwyd eisoes, arweiniwyd y lleoliad hwn gan dri nod. Mae'r dull methodolegol a ddefnyddiwyd i gyflawni tri amcan y lleoliad yn seiliedig ar egwyddor **cydgynhyrchu**. Yn ôl Slay a Stephens (2013:3), ystyr cydgynhyrchu yw cydberthynas lle mae gweithwyr proffesiynol a dinasyddion yn rhannu pŵer er mwyn cynllunio a darparu cymorth gyda'i gilydd, gan gydnabod bod gan y ddau bartner gyfraniadau hollbwysig i'w gwneud i wella ansawdd bywyd i bobl a chymunedau. Mae'r *New Economics Foundation* yn awgrymu bod cydgynhyrchu'n darparu fframwaith priodol ar gyfer newid systematig (2008b). Mae *Amgueddfa Cymru* wedi mabwysiadu egwyddorion cydgynhyrchu yn yr orielau newydd yn *Sain Ffagan Amgueddfa Werin Cymru* ac mae'n amgueddfa arweiniol o ran hyrwyddo ymarfer cynhwysol a chyfranogol. Mae'r lleoliad hwn yn defnyddio dull methodolegol sy'n seiliedig ar gydgyhyrchu er mwyn ailddychmygu rôl a swyddogaeth casgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru*.

Cyflwynwyd y casgliad i amrywiaeth o randdeiliaid mewnol ac allanol, a chawsant eu gwahodd i gyfrannu at fframwaith o werthoedd yn seiliedig ar eu diddordebau a'u dewisiadau, gan ddefnyddio saith nod llesiant Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (2015). Mae'r dull methodolegol hwn yn seiliedig ar yr egwyddor y bydd gweithio gyda'r cyhoedd yn helpu i feithrin dealltwriaeth o werth cyhoeddus y casgliad botaneg economaidd. Roedd y gwaith ymgynghori'n cynnwys cyfres o weithdai gyda grwpiau cymunedol a thrafodaethau un-i-un gydag amrywiaeth o randdeiliaid mewnol ac allanol, gan gynnwys cynrychiolwyr o amrywiaeth o sefydliadau (gan gynnwys sefydliadau cyhoeddus eraill, grwpiau eiriolaeth) a nifer o artistiaid llawrydd hunangyflogedig.

Yn ystod y gweithdai, gwnaeth yr ymchwilydd ac aelodau o'r tîm Botaneg gyflwyno casgliadau'r Adran Fotaneg i'r cyfranogwyr, gan gynnwys y Llysieufa, y casgliad Darluniadau Botanegol, *Materia Medica* a'r casgliad botaneg economaidd. Yn dilyn hyn, gwahoddwyd y cyfranogwyr i drafod y casgliad o ran: beth oedd o ddiddordeb iddynt yn y casgliad, beth yr hoffent weld mwy ohono yn y casgliad a sut, os o gwbl, yr hoffent ymgyssylltu ymhellach â'r casgliad. Cofnodwyd yr adborth ar nodiadau gludiog a phapur nodiadau. Gan ddilyn proses moeseg ymchwil *Ysgol Gwyddorau Cymdeithasol Prifysgol Caerdydd* a Fframwaith Moeseg Ymchwil y *Cyngor Ymchwil Economaidd a Chymdeithasol* (ESRC 2015), cafwyd cymeradwyaeth foesegol gan Bwyllgor Moeseg *Ysgol Gwyddorau Cymdeithasol Prifysgol Caerdydd*. Roedd y lleoliad hwn hefyd yn dilyn Cod Ymarfer Ymchwil Moesegol *Amgueddfa Cymru*. Cafwyd cydsyniad gwybodus gan bawb a gymerodd ran.

3.2. Rhanddeiliaid Mewnol

Cynhaliwyd 23 o drafodaethau ag aelodau o staff tîm Botaneg, Dysgu, Casgliadau, Ymchwil a Chelfyddyd Gain *Amgueddfa Cymru* yn ogystal â churaduron a gwirfoddolwyr yn *Amgueddfa Wlân Cymru* a gwarchodwyr, garddwyr a gwehyddion yn *Sain Ffagan Amgueddfa Werin Cymru*.

3.3. Rhanddeiliaid Allanol

Cynhaliwyd 18 o drafodaethau â rhanddeiliaid allanol gan gynnwys cynrychiolwyr o: *Bwyd Caerdydd; Ffederasiwn y Ffermydd Dinas a Gerddi Cymunedol; Bwrdd Iechyd Prifysgol Caerdydd a'r Fro; Sefydliad Ymchwil Mannau Cynaliadwy; Ysgol Fferylliaeth a Gwyddorau Fferyllol Prifysgol Caerdydd; Gardd Fotaneg Genedlaethol Cymru; Canolfan Addysg Parc Bute; WRAP Cymru; A2 Connect; tri hanesydd bwyd; a thri artist gan gynnwys artist tecstilau, arlunydd cain a seramegydd.*

3.4. Gweithdai

Cymerodd 48 o bobl ran mewn saith gweithdy:

- Fforwm Ieuenctid (pum person rhwng 18 a 25 oed);
- Grŵp garddio (saith person);
- Amgueddfa Wlân Cymru (10 gwehydd, nyddwr, garddwr);
- Grŵp Women Connect First (15 o bobl);
- Staff a gwirfoddolwyr Canolfan Addysg Parc Bute (wyth person);
- Artistiaid Botanegol (pedwar person)

Lluniau gyda'r cloc o'r chwith i'r dde: Ymgynghoriadau yn Llysieufa Amgueddfa Cymru gyda grŵp garddio lleol; gweithdy gydag Artistiaid Botanegol y Rhath; Gardd Apothecari Gardd Fotaneg Genedlaethol Cymru; Gardd Lixurau Amgueddfa Wlân Cymru.

Rhan 4

Canfyddiadau: Llesiant a Bioamrywiaeth yn y Casgliad

Mae *Materia Medica* a chasgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru* yn cynnwys mwy na 5,500 o sbesimenau o blanhigion a chynhyrchion seiliedig ar blanhigion. Mae Rhan 4 yn defnyddio'r gweithdai a'r trafodaethau â rhanddeiliaid a gynhaliwyd yn ystod y lleoliad. Gan gyfeirio at saith nod Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol, mae'n dangos y gwerthoedd amrywiol a lluosog a geir o fewn casgliad bio-ddiwylliannol. Dim ond yn ddiweddar y mae rhai o'r gwerthoedd hyn wedi cael eu darganfod, neu efallai nad ydynt wedi cael eu darganfod eto. Cyflwynir rhai o'r sbesimenau mwyaf diddorol yng nghasgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru* a daniodd dychymyg cyfranogwyr y gweithdai yn arbennig, er mwyn rhoi blas ar botensial cyfoethog y casgliad.

4.1. Cymru Lewyrchus: ffibrau seiliedig ar blanhigion

“Rhannu – mae fel banc o arian.” (cyfranogwr gweithdy Fforwm Ieuencid)

Mae'r casgliad ffibrau botaneg economaidd yn cynnwys amrywiaeth o ffibrau seiliedig ar blanhigion gan gynnwys cywarch, cotwm a chynhyrchion seiliedig ar blanhigion megis llinyn rhisgl coconyt, brwshys brwyn a basgedi palmwydd. Gydag ymwybyddiaeth gynyddol o effeithiau niweidiol plastig a deunyddiau biosynthetic, mae'r casgliad yn cynnig cipolwg ar amrywiaeth o ffibrau seiliedig ar blanhigion sy'n rhydd o blastig. Pa sbesimenau yn y casgliad allai gefnogi Cymru fwy llewyrchus? – a ddiffinnir fel cymdeithas arloesol, gynhyrchiol, carbon isel yn ôl Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (2015).

4.2. Cymru iachach: amrywiaeth cennin-Pedr

“Unrhyw beth y gallwch ei wneud i agor llygaid pobl mewn perthynas â phlanhigion.”

“Cymru iachach. Cymru naturiol.” (cyfranogwyr gweithdy *Women Connect First* ac *Amgueddfa Wlân Cymru*)

Mae rhai amrywiaethau o gennin-Pedr (*Narcissus pseudonarcissus*) yn cynnwys y sylwedd galantamin, a ddefnyddir i drin clefyd Alzheimer ar y camau cynnar. Mae gwahanol amrywiaethau o gennin-Pedr yn cynnwys gwahanol grynodiadau o galantamin. Dengys canlyniadau fod cennin-Pedr a dyfir yn y Mynyddoedd Du yn cynnwys llawer mwy o galantamin na'r un amrywiaethau a blannwyd yn Sir Benfro ar lefel y môr (JNCC 2013). Pa blanhigion eraill sydd â chyfansoddiadau a allai fod yn iachaol? Mae'r Casgliad yn cynnwys dros 700 o sbesimenau planhigion meddyginiaethol. Efallai fod rhai o'r planhigion hyn yn cynnwys sylweddau gweithredol, a allai fod o werth meddyginiaethol.

Lluniau (o'r chwith i'r dde): Sbesimen rhisgl coconyt, cennin-Pedr yn tyfu yn y Mynyddoedd Du.

4.3 Cymru Gydnerth: Amrywiaeth gwenith *Hen Gymro*

“Mae bod yn gydnherth yn golygu gwybod beth sydd o’ch cwrmpas a gwybod sut i’w weld.”

“Y sbardun sy’n eich gwneud yn awyddus i ddysgu.” (Cyfranogwyr gweithdy Amgueddfa Wlân Cymru)

Mae’r casgliad hadau botaneg economaidd yn cynnwys hadau llawer o amrywiaethau o wenith, ceirch a barlys a ddatblygwyd gan Fridfa Planhigion Cymru yn Aberystwyth o’r 1920 ymlaen. Mae’r casgliad yn cynnwys sbesimen o ysgub gwenith *Hen Gymro*, sef amrywiaeth o wenith a dyfwyd yn Ne-orllewin Cymru tan y 1920au sydd bellach yn brin. *Roedd Hen Gymro* yn gallu ffynnu mewn amodau a oedd yn cael eu hystyried yn amodau tyfu ‘anffafriol’:

“...yn Ne-orllewin Cymru, roedd llawer o ffermwyr yn parhau i dyfu’r hen amrywiaeth Hen Gymro... Roedd yr hen amrywiaeth, o dymor i dymor, yn gallu cynhyrchu grawn hawdd ei falu, yn enwedig o dan amodau aeddfedu gwael. Roedd y gwelltyn hir, tenau a gwydn yn gwneud deunydd toi o’r radd flaenaf.” (cyfieithiad o eiriau T.J. Jenkins, Pennaeth Bridio ym Mridfa Planhigion Cymru 1929 Ffynhonnell: Brockwell Bake Wheat Portal 2018)

Gyda’r newidiadau a ragwelir yn yr hinsawdd a’r angen am ddulliau tyfu mwy ecolegol sy’n cael llai o effaith, efallai y gallai rhai o’r hen amrywiaethau grawn hyn fod yn berthnasol i genedlaethau’r dyfodol.

4.4. Diwylliannau bywiog: planhigion lliwurau

“Arddangos y casgliad ardderchog yn ehangach. Cysylltu Cymru â diwylliannau eraill. Ffordd o gysylltu â diwylliannau eraill.”

“Mae gwybodaeth yno o’r gorffennol trefedigaethol. Gwybodaeth sy’n berthnasol i gysylltiadau byd-eang. Dylech ei wneud yn hygyrch!” (Aelodau o’r grŵp Celf Botanegol)

Mae planhigion wedi cael eu defnyddio fel lliwurau ers milenia. Mae’r casgliad botaneg economaidd yn cynnwys amrywiaeth o samplau o wlân a liwiwyd gan ddefnyddio planhigion. Ymhlith y planhigion sydd wedi cael eu defnyddio mae: indigo, sandalwydden, yswydden, madr, coeden ewcalyptws, eirinen ysgaw a glaslys. Gydag ymwybyddiaeth gynyddol o brosesau lliwio’r diwydiant ffasiwn prif ffrwd, a all fod yn niweidiol, efallai y gallai’r casgliad ysbrydoli dylunwyr a chrefftwyr ecolegol y dyfodol yng Nghymru.

Lluniau (o’r chwith i’r dde): Ysgub gwenith Hen Gymro o gasgliad botaneg economaidd Amgueddfa Cymru; samplau o wlân a liwiwyd gan ddefnyddio cnau Ffrengig, madr ac indigo o gasgliad botaneg economaidd Amgueddfa Cymru.

4.5. Cymunedau cydlynol: sbeisiau

“Mae coginio’n dod â phawb ynghyd i rannu cynhwysion a rhannu cwmni. Mae pawb yn bwyta, boed yn Arabaidd, Indiaidd.”

“Mae cyfnewid cymdeithasol (gwirfoddoli) yn cefnogi llesiant a rhyngweithio cymdeithasol.”

“Byddai mwy o ddigwyddiadau a mynediad yn wych. Sgyrsiau?”

“Nifer y bobl yng Nghymru nad ydynt yn siarad â phobl mewn diwrnod. Cefnogi iechyd meddwl drwy gynnwys pobl.”

“Nid yw plant yn gwybod o ble mae planhigion yn dod. Gall y deunydd hwn eu helpu i ddysgu.”

(Cyfranogwyr grŵp gweithdy'r Grŵp Garddio, Women Connect First ac Amgueddfa Wlân Cymru)

Mae gan lawer o rywogaethau planhigion briodweddau meddyginiaethol yn ogystal â'u blas. Sinamon yw un o'r sbeisiau aromatig hynaf a ddefnyddir gan bobl, gan ddyddio'n ôl i 2,800 CC. Am gyfnod, roedd yn ddrutach nag aur! Mae gan sinamon briodweddau gwrthlidiol a gwrth-wingo. Mewn rhai diwylliannau, caiff ei ddefnyddio i drin problemau treulio a lleddfu cyfog. Mae cwils sinamon yn dod o risgl mewnol coeden fytholwyrdd, drwchus a bach sy'n frodorol i goedwigoedd De India a Sri Lanca. Mae hen enw'r rhywogaeth, sef *Cinnamomum zeylanicum* yn dangos tarddiad sinamon – caiff bron i 90% ei gynhyrchu yn Sri Lanca o hyd, ynghyd â Madagascar, Mawrisiws, Seychelles ac India'r Gorllewin. Dangosodd cyfranogwyr yn y gweithdai ddiddordeb brwd mewn sbeisiau a bwydydd a ddefnyddir mewn dulliau coginio gan wahanol ddiwylliannau ledled y byd. Awgryma hyn y dylid cynnig mwy o gyfleoedd i rannu gwybodaeth am ddulliau coginio a dietau seiliedig ar blanhigion.

4.6. Cymru sy'n gyfrifol ar lefel fyd-eang: hadau'r dyfodol

“Gwyrdd sy'n dal y cyfan ynghyd.”

“Gwyrdd sydd wrth wraidd hyn.”

(Cyfranogwyr gweithdy Amgueddfa Wlân Cymru)

Mae casgliad botaneg economaidd yr Amgueddfa yn cynnwys mwy na 2,700 o sbesimenau hadau. Mae hyn yn cynnwys hadau a achubwyd o ardaloedd lleol (gan gynnwys nifer o barciau yng Nghaerdydd, Dociau Caerdydd a'r Barri a chyrrion De Cymru); gerddi botaneg (gan gynnwys y *Gerddi Botaneg Brenhinol, Kew, Gerddi Addysgol Singleton* a *Phrifysgol Wien*); gorsafodded ymchwil (gan gynnwys *Bridfa Planhigion Cymru* a *Gorsaf Fotaneg Amaethyddol Ryngwladol Caergrawnt*) a chlybiau cyfnewid botanegol (gan gynnwys y *Gymdeithas Gerddi Aplaidd* a *Chlwb Cyfnewid Botanegol Ynysoedd Prydain*). Yn ôl Targed Aichi 13 (Confensiwn ar Amrywiaeth Fiolegol 2010), erbyn 2020, caiff amrywiaeth genetig planhigion a dyfwyd ac anifeiliaid fferm a dof, a'u perthnasau gwyllt, gan gynnwys rhywogaethau eraill sy'n werthfawr yn economaidd gymdeithasol ac yn ddiwylliannol, ei chynnal, ac mae strategaethau wedi cael eu datblygu a'u rhoi ar waith i leihau erydu genetig gymaint â phosibl a diogelu eu hamrywiaeth genetig. A allai'r hadau hyn gynnwys gwybodaeth genetig bwysig ar gyfer y dyfodol?

Lluniau: *Cinnamomum zeylanicum* (o'r Traeth Aur) a blwch hadau ill dau o gasgliad botaneg economaidd Amgueddfa Cymru.

4.7. Cymru gyfartal: Casgliad y Werin

Mae'r canfyddiadau'n tynnu sylw at ddiddordeb y cyhoedd mewn dysgu mwy am gasgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru*. Cyn y gweithdy, nid oedd y rhan fwyaf o'r cyfranogwyr yn ymwybodol bod casgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru* yn bodoli. Fodd bynnag, gwnaeth y gweithdai ennyn diddordeb y cyfranogwyr mewn dysgu mwy am gwmpas y casgliad. Roedd llawer ohonynt yn awyddus i ddysgu mwy am y casgliad a chyfleoedd i ymgysylltu ag ef ac ymateb iddo.

"Mae'n gasgliad ar gyfer Cymru, ar gyfer pawb." (Cyfranogwr grŵp garddio)

Gwnaeth sawl cyfranogwr dynnu sylw at yr angen am ragor o wybodaeth am y casgliad botaneg economaidd yn *Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd* ac ar-lein. Roedd ymdeimlad cyffredinol bod angen i wefan *Amgueddfa Cymru* gynnwys rhagor o wybodaeth am y casgliad botaneg economaidd a sut i gael gwybod mwy, yn ogystal â datblygu'r calendr o ddigwyddiadau a gweithgareddau sy'n gysylltiedig â'r casgliad botaneg economaidd ar safleoedd *Amgueddfa Genedlaethol Caerdydd* ac *Amgueddfa Cymru*. Fel yr awgryma un cyfranogwr:

"Mae angen rhagor o wybodaeth am y Llysieufa a'r Casgliadau. Cyfleoedd i ymweld. Rhannu." (Cyfranogwr Parc Bute)

Mae defnydd o'r Casgliad hefyd yn dibynnu ar ymwybyddiaeth y cyhoedd, nid yn unig o fodolaeth y Casgliad, ond hefyd o'r ffaith y gall pobl fynd i'w weld am ddim ac y gall pobl gysylltu â'r curaduron i'w weld.

"Gwybod ei fod yno ar-lein – mae angen disgrifiad byr, teitl, math a phwy y dylid cysylltu â nhw." (Cyfranogwyr gweithdy Amgueddfa Wlân Cymru)

Nododd y cyfranogwyr heriau o ran cael mynediad at y casgliad, ond gwnaethant hefyd gynnig cyfleoedd posibl i oresgyn yr heriau hynny:

"Nid yw'n hygyrch i ddefnyddwyr cadair olwyn. Gallech wneud ffilm 'y tu ôl i'r llenni' ac am gael mynediad at y teisi." (Cyfranogwr Parc Bute)

Roedd eraill yn awyddus i ddychwelyd er mwyn cael golwg agosach ar y sbesimenau sydd yn y casgliad botaneg economaidd a'r ffordd y cawsant eu defnyddio yn y gorffennol neu'r ffordd y gellid eu defnyddio yn y dyfodol.

"Trosglwyddo gwybodaeth – rhannu gwybodaeth ddylai hyn fod." (Cyfranogwyr Fforwm Ieuenctid)

Fel un o gasgliadau *Amgueddfa Cymru*, mae'r casgliad botaneg economaidd yn eiddo i bobl Cymru. Beth hoffech chi ei weld?

Mae'r ymgynghoriad hwn yn dal i fynd rhagddo ac, os oes gennych unrhyw syniadau, cysylltwch â: heather.pardoe@museumwales.ac.uk.

Rhan 5

5.1 Datblygiadau arloesol

Mae'r adran hon yn cyflwyno amrywiaeth o ddatblygiadau arloesol o ran **ymchwil, dysgu a churadu** ar gyfer casgliadau botaneg economaidd a bio-ddiwylliannol amgueddfeydd yn gyffredinol. Yn ôl Salick, Konchar a Nesbitt, mae rôl Casgliadau Planhigion yn cynnwys: **cadwraeth; dehongli; addysg; eiriolaeth** (2014:3). Mae Koerten a van den Besselaar (2015:396) yn awgrymu bod gan amgueddfeydd hanes naturiol ddwy dasg yn draddodiadol, yn seiliedig ar y casgliadau o sbesimenau sydd ganddynt...sef agor a chyflwyno eu casgliadau o sbesimenau i'r cyhoedd fel math o addysg gyhoeddus, a galluogi gwyddonwyr i gael gafael ar y casgliad systematig o sbesimenau at ddibenion ymchwil. Mae Koerten a van den Besselaar (2015:39) hefyd yn awgrymu y dylai casgliadau hanes naturiol gael eu trin fel mathau o 'seilwaith data' sy'n ei gwneud yn addas i gadw golwg ar newidiadau mewn cyfoeth bioamrywiaeth. Gan gyfeirio at Koerten a van den Besselaar (2015), awgrymir y dylai gwaith hanfodol ar gyfer unrhyw gasgliad botaneg economaidd neu fio-ddiwylliannol gynnwys 1. **agor y casgliad** i addysgu'r cyhoedd a 2. cynyddu **seilwaith data** sbesimenau ar gyfer ymchwil.

5.2. Datblygiadau Arloesol ym Maes Ymchwil

Caiff y gwaith o ymchwilio'n arloesol i sbesimenau a chasgliadau bio-ddiwylliannol ei gyfoethogi gan rwydweithiau ymchwil; ymchwil cydweithredol; digideiddio; ymchwil a arweinir gan y celfyddydau a gwyddoniaeth dinasyddiaeth:

1. Rhwydweithiau ymchwil: mae datblygu cysylltiadau ag ymchwilwyr addysg uwch a grwpiau/sefydliadau/adrannau addysg uwch a sefydliadau diwylliannol eraill, yn enwedig y rhai a chasgliadau botaneg bio-ddiwylliannol ac economaidd, yn meithrin cydweithio a chyfnwid arfer gorau.

2. Ymchwil cydweithredol:

- **Ymchwil hanesyddol:** archwilio'r ffyrdd roedd planhigion yn cael eu defnyddio yn y gorffennol a hanes y casgliad o ran casglwyr, casglu a chysylltiadau â chasgliadau eraill.
- **Ymchwil ddiwylliannol-gymdeithasol:** archwilio'r defnydd o blanhigion yn y gorffennol a'r presennol a'r straeon a geir yn y casgliad gyda chymunedau amrywiol.
- **Ymchwil genetig:** ymchwilio i b'un a yw'r casgliad yn cynnwys unrhyw rai o blanhigion prin yr *Undeb Rhyngwladol ar gyfer Cadwraeth Natur* (IUCN) a/neu unrhyw wybodaeth genetig ddichonadwy a defnyddiol, gan gynnwys ymchwilio i gysylltiadau rhwng planhigion gwyllt ac amaethol.

3. Digideiddio: Mae digideiddio casgliadau a chysylltu casgliadau â chatalogau rhyngwladol gan gynnwys Index Ethnobotanices (mae'r mynegai hwn yn rhestru sefydliadau sydd â chasgliadau bio-ddiwylliannol a chyfeiriadur o arbenigedd) yn hybu cydweithio.

4. Ymchwil a arweinir gan y celfyddydau: Gall artistiaid fod yn gatalyddion, yn asiantiaid, yn gynhyrfwyr ac yn weithredwyr. Gall gweithio gydag **artistiaid** gyfrannu at y broses o ffurfio gwybodaeth am y byd naturiol a'r byd cymdeithasol, a dealltwriaeth ohonynt.

5. Gwyddoniaeth dinasyddiaeth: Cynnwys y cyhoedd mewn ymchwil mewn perthynas â'r casgliad, er enghraifft, ar ffurf cyllido torfol.

Er mwyn sicrhau'r datblygiadau arloesol ym maes ymchwil a amlinellir uchod, mae angen adnoddau, gan gynnwys buddsoddi mewn prosesau digideiddio a staffio curaduron/ymchwilwyr/rhaglenni ymchwil. Mae pwysau cyllido cynyddol ar amgueddfeydd a gallant ei chael hi'n anodd dyrannu adnoddau prin ar gyfer rhaglenni penodol. Fodd bynnag, mae potensial casgliadau botaneg economaidd a bio-ddiwylliannol yn y dyfodol yn awgrymu y byddai defnyddio eu gwerth ymhellach yn arwain at fanteisio sylweddol i genedlaethau'r dyfodol.

5.3 Datblygiadau Arloesol ym Maes Dysgu

Mae casgliadau bio-ddiwylliannol yn cynnig cyfleoedd i feithrin dysgu rhwng y cenedlaethau drwy hwyluso ymgysylltiad â sbesimenau a'r diwylliannau a'r lleoedd y maent yn gysylltiedig â nhw. Gallai hyn gael ei ategu gan raglenni dysgu; cydweithio rhyngddisgyblaethol; gweithio gydag ymarferwyr creadigol a chynyddu cynnwys digidol:

1. Rhaglenni Dysgu: datblygu rhaglen ddysgu i ysgolion a rhaglenni dysgu rhwng y cenedlaethau ar ffurf seminarau, sgysiau a rhaglennu. Gallai'r digwyddiadau hyn gynnwys ymarferwyr sy'n ymwneud ag economïau cyfoes sy'n seiliedig ar blanhigion (gan gynnwys amaethyddiaeth, garddwriaeth, bwyd, iechyd, crefft a'r celfyddydau) a sbarduno deialog ynglŷn ag economïau seiliedig ar blanhigion yn y dyfodol (er enghraifft, bio-ddynwared, bio-ysbrydoliaeth mewn dylunio cyfoes).

2. Cydweithio rhyngddisgyblaethol: mae gweithio gyda sefydliadau cyhoeddus eraill yn cefnogi dysgu mewn gwahanol ffyrdd i bobl o bob oed.

3. Mae gweithio gydag **ymarferwyr creadigol** yn galluogi ffyrdd creadigol o ddysgu am fotaneg drwy gelf.

4. Datblygu **cynnwys digidol** rhyngweithiol wedi'i animeiddio mewn perthynas â'r casgliad.

Mae Jones a Hoversten yn pwysleisio pwysigrwydd "adrodd straeon cymhellol" wrth guradu, boed hynny drwy ddehongliad ysgrifenedig neu lafar (2004 yn "Wyatt 2014:140). Yn ôl y Gweithgor Ethno-fioleg, gall datblygu cwricwla a rhaglenni yn seiliedig ar archwilio arteffactau neu gopiau a ddaw o gasgliadau ethno-fiolegol, yn ogystal â gwneud ymchwil gan ddefnyddio casgliadau neu archwilio crefftau traddodiadol sy'n cynnwys deunyddiau crai ethno-fiolegol, gyfoethogi profiad diwylliannol myfyrwyr a'u parch at wybodaeth ecolegol draddodiadol a gwarchod adnoddau. Mae'r gweithgareddau hyn hefyd yn meithrin sgiliau amlddisgyblaethol ac yn annog myfyrwyr i feddwl am wybodaeth sy'n seiliedig ar le a'r ffordd y caiff planhigion ac anifeiliaid eu defnyddio mewn gwahanol ddiwylliannau ledled y byd, yn ogystal â chymunedau lleol (2003 yn Adams a Fritz 2014:347).

5.4 Datblygiadau Arloesol ym Maes Curadu

Gellid cefnogi rhagoriaeth curadurol drwy ddigideiddio; cydweithio; gwarchod a datblygu casgliadau i'w trin a'u trafod:

1. Digiddeiddio: Mae cronfeydd data a meta-gronfeydd data ar-lein yn galluogi pobl ym mhob cwr o'r byd i ddefnyddio casgliadau bio-ddiwylliannol.

2. Cydweithio: Mae cysylltiadau â sefydliadau addysg uwch a chyfnwid â sefydliadau diwylliannol eraill yn cyfoethogi gwaith curadu ac yn cefnogi ymchwiliadau i'r casgliad. Mae cydweithio rhyngddisgyblaethol rhwng haneswyr, gwyddonwyr naturiol, gwyddonwyr cymdeithasol, anthropolegwyr, artistiaid a chymunedau brodorol yn meithrin dealltwriaeth arloesol o hanes a bywgraffiadau sbesimenau a chasgliadau. Yn ôl Crouch et al. (2014: 263), dylai curaduron ailgyfeirio eu rôl/rolau tuag at gymryd rhan mewn cymuned rhyng-gysylltiedig o sefydliadau sy'n dysgu oddi wrth ei gilydd ac a all, drwy gydweithio, gyflawni mwy gyda'i gilydd nag y gallent ar wahân. Yr hyn sy'n cynorthwyo cydweithio yw'r amser a dreulir a'r ymdrech a wneir i ddatblygu rhwydweithiau amlsgalar a rhyngddisgyblaethol.

3. Gwarchod: mae ymchwilio i'r amodau storio gorau posibl ar gyfer sbesimenau yn allweddol er mwyn cefnogi dichonoldeb a chynnal a chadw gwybodaeth genetig. Gellid cefnogi hyn drwy gysylltiadau â chysiau addysg uwch a lleoliadau i fyfyrwyr ym maes cadwraeth. Mae gan Erddi Botaneg Brenhinol Kew gysylltiadau ag amrywiaeth o gyrsiau ôl-raddedig a addysgir, er enghraifft, Sefydliad y Gwarchodwyr.

4. Casgliadau i'w trin a'u trafod: gellid cefnogi hirhoedledd sbesimenau drwy ddatblygu casgliad i'w drin a'i drafod ochr yn ochr â'r casgliad archifol.

5.5. Y Nodau Llesiant a'r Casgliad Botaneg Economaidd

Gan ddefnyddio canfyddiadau'r ymgynghoriad, mae Ffigur 3 yn cyflwyno rhai o'r canfyddiadau allweddol a'r datblygiadau arloesol posibl ar gyfer casgliadau botaneg economaidd mewn ymateb i saith nod *Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol* (2015).

Ffigur 3. Y Nodau Llesiant a'r Casgliad Botaneg Economaidd

Nod	Datblygiadau arloesol
Cymru lewyrchus	Rhannu gwerth casgliadau botaneg economaidd yn ehangach.
Cymru gydnherth	Galluogi ymchwil i blanhigion a chynhyrchion seiliedig ar blanhigion er mwyn meithrin dealltwriaeth, datblygu gwaith cynnal a chadw a chyfoethogi bioamrywiaeth ac ecosystemau iach sy'n gweithio'n iawn.
Cymru iachach	Meithrin gwell dealltwriaeth o rôl planhigion ac ecosystemau o ran iechyd corfforol a meddyliol.
Cymru sy'n fwy cyfartal	Galluogi pobl i gael mynediad at y casgliad botaneg economaidd – yn gorfforol ac yn ddigidol.
Cymru o gymunedau cydlynus	Cysylltu pobl drwy rannu diwylliannau ac arferion mewn perthynas â defnyddio planhigion a chynhyrchion seiliedig ar blanhigion.
Cymru â diwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu	Datblygu rhaglenni dysgu rhwng y cenedlaethau sy'n cynnwys dysgu am ddefnyddio planhigion o bob rhan o'r byd, yn y gorffennol a'r presennol.
Cymru sy'n gyfrifol ar lefel fyd-eang	Dysgu mwy am blanhigion, y lleoedd y maent yn dod ohonynt a'u cyddestunau diwylliannol presennol neu bosibl.

Yng Nghymru, mae gofynion *Ddeddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol* yn cynnig cyfle unigryw i *Amgueddfa Cymru* ddod yn arloeswr byd-eang, gan seilio gwaith y casgliad botaneg economaidd yn y dyfodol ar iechyd a llesiant cenedlaethau'r dyfodol.

Ffigur 4. Pum Ffordd o Weithio a'r Casgliad Botaneg Economaidd

Hirdymor	Integreddio	Cynnwys	Cydweithio	Atal problem rag codi na gwaethygu
Creu cynllun hirdymor ar gyfer casgliadau a deunydd archifol cysylltiedig er mwyn diofgelu'r casgliad ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol.	Creu gweledigaeth integredig ar gyfer casgliadau sy'n cynnwys gweithio rhwng adrannau a sectorau.	Cynnwys y cyhoedd mewn sgrysiau am gasgliadau gan ddefnyddio ffyrdd arloesol o ymgysylltu'n ystyron â'r cyhoedd.	Datblygu rhwydweithiau cenedlaethol, rhngwladol, rhwng y cenedlaethau a rhyngddiwyllia nnol er mwyn rhannu arfer gorau.	Rhoi mesurau ar waith i gefnogi hirhoedledd casgliadau.

Casgliad

Gan ddefnyddio casgliadau'r ymgynghoriad, mae'r adroddiad hwn yn nodi nifer o ddatblygiadau arloesol o ran ymchwil, dysgu a churadu ar gyfer casgliadau botaneg economaidd a bio-ddiwylliannol. Fel mae'r adroddiad hwn yn dangos, ceir ddi-ddordeb amlwg yng nghasgliad botaneg economaidd *Amgueddfa Cymru* ymhlith y cyhoedd a brwdfrydedd i ymgysylltu ag ef a dysgu mwy amdano. Mae cydweithio rhyngddisgyblaethol â sefydliadau addysg bellach ac uwch, ysgolion, grwpiau cymunedol, sefydliadau diwylliannol a chanolfannau dysgu eraill yn cynnig cyfle gwych i rannu a chyfoethogi gwerth y casgliad. Bydd datblygiadau o'r fath yn gwella rôl y casgliad o ran cefnogi gwerthfawrogiad a dealltwriaeth y cyhoedd o fioamrywiaeth ac iechyd a llesiant cenedlaethau'r dyfodol.

Mae'r lleoliad hwn wedi tynnu sylw at y ffaith y gall gwaith *Amgueddfa Cymru* ddod yn enwog ledled y byd am ei gasgliad bio-ddiwylliannol - gan ddatblygu **cydweithio rhyngddisgyblaethol** â sefydliadau addysg uwch a sefydliadau diwylliannol eraill; datblygu **rhaglenni dysgu rhwng y cenedlaethau** sy'n ddynamig ac yn ysbrydoli; defnyddio **dulliau digideiddio arloesol a chyfranogol**; a hwyluso **gwaith curadu a arweinir gan ymchwil** yn seiliedig ar iechyd a llesiant cenedlaethau'r dyfodol a'u gwerthfawrogiad a'u dealltwriaeth o fioamrywiaeth.

Bydd dull cydweithredol, dynamig, arloesol a chyfranogol o gyflawni gwaith yn y dyfodol mewn perthynas â'r casgliad botaneg economaidd yn cefnogi'r ymrwymadau sy'n rhan o weledigaeth *Amgueddfa Cymru*: **ffynnu, profiad, dysgu, cymryd rhan** ac yn datblygu gwaith arloesol yr Amgueddfa mewn perthynas â dulliau cyfranogol a chynhwysol.

Llun: Amgueddfa Genedlaethol Cymru, Caerdydd.

Llyfryddiaeth

A2 Connect 2018 <https://a2connect.org/about/>

Adams, Catrina and Fritz. 2014. "Using biocultural collections for education." In: Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt (Eds) *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew. Chapter 25:347—363.

Amgueddfa Cymru-National Museum Wales. 2018. *Operational Plan 2018-2019*. Cardiff: AC-NMW.

Andrews, Kay. 2014. *Culture and Poverty: Harnessing the power of the arts, culture and heritage to promote social justice in Wales*. Cardiff: Welsh Government

Biocultural Collections Working Group. 2018. <http://ceeb.econbot.org/>

Biodiversity Heritage Library 2018 <https://www.biodiversitylibrary.org/>

Brockway, Lucile. 1979. *Science and colonial expansion: The role of the British Royal Botanical Gardens*. New Haven, Conn: Yale University Press: Academic Press.

Co-production Network Wales. 2018. <https://copronet.wales>

Cornish, Caroline. 2015. "Nineteenth-century museums and the shaping of disciplines: potentialities and limitations at Kew's Museum of Economic Botany." *Museum History Journal* 8. 1: 8-27.

Cornish, Caroline. and Nesbitt, Mark. 2014. "Historical perspectives on Western ethnobotanical collections." In: Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt (Eds) *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew. Chapter 20. P271-293.

Crouch, N et al. 2014. "Multicultural perspectives on biocultural collections." In: Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt (Eds) *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew. Chapter 19:263-266.

Dierig, D., Blackburn, H. Ellis, D. and Nesbitt, M 2014. "Curating seeds and other genetic resources for ethnobiology." In: Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt (Eds) *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew. pp107-126.

ESRC. 2015. Framework for Research Ethics. <https://esrc.ukri.org/files/funding/guidance-for-applicants/esrc-framework-for-research-ethics-2015/>

ETC. 2009. *Who Will Feed Us: Questions for the Food and Climate Crises*. Ottawa: ETC Group.

FAO 1995. *Dimensions of Need: An atlas of food and agriculture*. Rome. FAO.

FAO. 2015. *Biodiversity for a World without Hunger*. Commission Factsheet. Rome: FAO.

FAO. 2018. *What is happening to agrobiodiversity?* Rome: FAO. <http://www.fao.org/docrep/007/y5609e/y5609e02.htm>. Accessed 17 July 2018.

Future Generations Commission. 2017. *Draft Strategic Plan*. Future Generations Commission. Cardiff: Office of the Future Generations Commissioner for Wales.

Hooker, William Jackson. 1855. *Museum of economic botany: or, a popular guide to the useful and remarkable vegetable products of the Museum of the Royal Gardens of Kew*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew.

Introduction to Ethnobotany Series. 2018. <https://sites.google.com/site/introethnobotanyvideos/>

International Union for Conservation of Nature. 2018. <https://www.iucn.org/>

JNCC. 2013. *Treating Alzheimer's disease with daffodils*. <http://jncc.defra.gov.uk/page-5721>

Kew EBC Catalogue <http://apps.kew.org/ecbot/search> Royal Botanic Gardens, Kew.

Koerten, Henk, and Peter Van den Besselaar. 2013. *Sustainable Taxonomic Infrastructures: System or Process*. In 8th Critical Management Studies Conference, Manchester UK.

- Koerten, Henk and Peter van den Besselaar 2015 *Crowdsourcing and Citizen science in biodiversity research*. London: SYNTHESYS.
- Mackay, David. 1996. "Agents of empire: the Banksian collectors and evaluation of new lands." *Visions of Empire: Voyages, botany, and representations of nature* 38-57.
- Mobile Museum. 2018. <https://www.royalholloway.ac.uk/geography/research/mobile-museum/home.aspx> Royal Holloway, University of London
- National Assembly for Wales 2015 Well being Future Generations Act (Wales) 2015. The Stationery Office.
- Needham, Catherine and Sarah Carr. 2009. *Co-production: an emerging evidence base for adult social care transformation*. London: SCIE.
- New Economics Foundation. 2008a. *Five Ways to Wellbeing* London: NEF.
- New Economics Foundation. 2008b. *Co-production: A Manifesto for Growing the Core Economy*. London: NEF.
- ONHCR. 1990. *Convention on the Rights of the Child. General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989*. Geneva: UN.
- Pleasant, Jane. 2014. "Indigenous Perceptions of biocultural collections." In: Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt (Eds) *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew. Chapter 17:245-258.
- Reveal. 1992. x
- Salick, Jan, Konchar, Katie and Nesbitt, Mark. 2014. "Biocultural collections: needs, ethics and goals." In: Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt (Eds) *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew. Chapter 1 (2014): 1-13.
- Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt. 2014. *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew.
- Shand, Hope. 1997. *Human Nature: Agricultural Biodiversity and Farm-Based Security*. Ottawa, Ontario: RAFI.
- Slay, Julia and Lucie Stephens. 2013. *Co-production in mental health. A literature review*. London: NEF.
- UN Environment. 2010. *Convention on Biological Diversity. Aichi Biodiversity Targets. Strategic Plan 2011-2020*. Montreal: UN Environment.
- van den Besselaar, P. A. A., H. Koerten, and D. King. 2013. *Suggestions for potential user groups and audiences for Scratchpads*. Amsterdam: VU University.
- Welsh Government. 2015. *Well being Future Generations Act: The Essentials*. Cardiff: Welsh Government.
- Wyatt, Andrew. 2014. "Living plant collections and ethnobotany in botanic gardens." In: Salick, Jan, Katie Konchar, and Mark Nesbitt (Eds) *Curating biocultural collections: a handbook*. Kew Publishing, Royal Botanic Gardens, Kew. Chapter 10: 143-150.

VALUING NATURE PROGRAMME

Cydnabyddiaethau

Ariannwyd y lleoliad hwn gan Gyngor Ymchwil yr Amgylchedd Naturiol fel rhan o'r Rhaglen Gwerthfawrogi Natur. Nod y rhaglen ymchwil yw deall a chynrychioli cymhlethdodau'r amgylchedd naturiol yn well mewn dadansoddiadau pennu gwerth ac wrth wneud penderfyniadau, drwy ystyried gwerth economaidd, cymdeithasol a diwylliannol gwasanaethau ecosystem. Mae Tîm Cydgysylltu'r Rhaglen yn cynnal gweithgareddau er mwyn helpu i ddatblygu cymuned ymchwil ryngddisgyblaethol sy'n gallu gweithio ar draws y gwyddorau naturiol, biolegol a chymdeithasol, a'r celfyddydau a'r dyniaethau, a ffurfio cysylltiadau cryf â defnyddwyr ymchwil drwy'r Rhwydwaith Gwerthfawrogi Natur.

Diolch i'r Rhaglen Gwerthfawrogi Natur a Chyngor Ymchwil yr Amgylchedd Naturiol am ariannu'r lleoliad hwn ac i Amgueddfa Cymru a'r Sefydliad Ymchwil Mannau Cynaliadwy, Prifysgol Caerdydd, am gefnogi'r lleoliad hwn – yn enwedig Heather Pardoe, Bella Dicks a Susan Baker. Diolch hefyd i'r holl bobl a gyfrannodd at y prosiect yn y gweithdai a'r trafodaethau.

Sustainable Places
Research Institute
*Sefydliad Ymchwil
Mannau Cynaliadwy*